הרב נח וז'ונסקי

הנהגה בבית כנסת בו עדות שונות

הקדמה

בחסדי ה', זכינו בדורות האחרונים לתקומת עמנו ולקיבוץ גלויות – 'נדחי ישראל יכנס' (תהילים קמז, ב). מציאות זו מביאה עימה אתגרים רבים. אחד מהם הוא הנהגת בית כנסת שבו יש מתפללים יוצאי עדות שונות. בגלות התפללה כל קהילה כמנהגה, מנהג המקום. נדיר היה שאדם מגיע למקום שבו נוסח התפילה שונה משלו. בארצנו, במקומות רבים מתגוררים מתפללים בעלי נוסח שונה, ועולה השאלה אם להתפלל יחד או להתפצל. יש לשאלה זו השלכות לדברים התלויים במנהג, להלכות דרבנן ואף לדיני דאורייתא (שינויים בכתיבת ספרי תורה, זמני קריאת שמע ועוד). זהו מצב זמני. לעתיד לבוא, בע"ה, יתקיים בנו 'ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך'. כיצד יש לנהוג עד אז, וכיצד נגיע לאחדות? האם על ידי כך 'שנוותר' על מסורת אבותינו?

א. 'אל תטוש תורת אמך'

נאמר בספר משלי (א, ח): 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך'. מבאר רש"י: 'אביך – תורה שבכתב, אמך – אומתך, דינים וסייגים מדרבנן'. מכוח הדרכה זו חז"ל מחייבים אותנו לנהוג כמנהג אבותינו, גם בדברים שההלכה אינה מחייבת אותנו, שהרי כך למדנו (פסחים נ ע"ב):

> בני ביישן נהוג דלא הוו אזלין מצור לצידון במעלי שבתא. מבאר רש"י: כדי לא לבטל מצרכי שבת. אתו בנייהו קמיה דרבי יוחנן אמרו לו: אבהתין אפשר להו, אנן לא אפשר לן. אמר להו כבר קיבלו אבותיכם עליהם שנאמר (משלי א) שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך.

כלומר יש איסור ללכת כברת דרך ארוכה בערב שבת, מחשש שלא יעסקו כראוי בצורכי שבת. המרחק מצור לצידון אינו גדול, ומעיקר הדין מותר היה ללכת לצידון לצורכי השוק, אך אבותיהם של בני ביישן היו עשירים ולא היו זקוקים ללכת לסחור בשוק. הם קיבלו עליהם שלא ללכת לשם בערב שבת. ר' יוחנן אסר על בניהם לשנות ממנהג אבותיהם, אף שהיו זקוקים ללכת לשוק לצורכי פרנסתם, ואע"פ שמעיקר הדין הדבר מותר. אין לשנות ממנהג אבות.

הרב קוק זצ"ל (מאמרי הראי"ה א, 'לשני בתי ישראל', עמ' 45) דן בשאלה אם יש מקום לשנות ממנהג אבות כדי ליצור חברה מאוחדת בארץ ישראל:

בחזרה לעמוד התוכן

תחית האומה כוללת את הצד הלאומי ואת צד הקודש. בחלק הלאומי אין הבדלי צביון וכולנו נקראים לפעול בלב אחד ובאחדות מלאה לבנין ארצנו... [אך] כשאנו באים לעורר תחיה לאומית של קדש, הננו באים להעריך ביותר את שני בתי ישראל היותר גדולים, שחייהם הנם כל כך טפוסיים, כל בית בהגדרתו, האשכנזים והספרדים... לא צדקו אותם החושבים שבדבר שפתים ובהסכמה בעלמא, הננו יכולים להבליע בפעם אחת את כל שנויי הסגנונים שבחיי הקדש אשר לעמנו. לא רק מניעות טכניות דיניות יש כאן. עולמות מלאי חיים מלאי הוד קדש יש כאן, שבטשטושה של צורה אחת מאלה הצורות הננו מאבדים הון גדול.

לדברי הרב לא על ידי טשטוש הזהות נגיע למטרתנו, אלא אדרבה, השוני והגוונים מפרים את כל חלקי האומה:

כל חלק מחלקי האומה מכרח הוא לשכלל את כשרונו, ועם זה חובתנו עכשו גדולה היא יותר מבכל זמן להיות כל אחד משפיע ומושפע מחברו.

ומוסיף בשו"ת 'אורח משפט' (או"ח סי' יז):

אין שום מקום להתיר לשנות ממבטא למבטא, משום דכל שינוי נחשב לגבי אלה שהחזיקו במבטא אחר מכלל קרא ולא דקדק באותיותיה.

במשנה (ברכות טו ע"א) נחלקו תנאים בדינו של הקורא קריאת שמע ולא ביטא נכון את האותיות. הרב זצ"ל סובר שמי שמבטא את התפילה שלא כנוסח אבותיו, הרי זה כמי שלא דקדק באותיותיה. אמנם נפסקה הלכה[1] כר' יוסי שיצא ידי חובה, אך בוודאי הדבר אסור לכתחילה. בהמשך התשובה מתייחס הרב לציפייה לאיחוד העם ומנהגיו:

"השי"ת יהפך שפה ברורה במהרה לכל העמים לקרוא כולם בשם ד', והי' ד' אחד ושמו אחד, וישראל גוי אחד בארץ יאושר על ידי אורו של משיח צדקנו, בשוב ד' שבות עמו. וישיבו שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה. וכל ישראל יעשו אגודה אחת בלא שום פירוד ושינוי כלל, **על פי הוראת בית הדין** הגדול אשר ישב בלשכת הגזית בבית קדשנו ותפארתנו שיבנה בב"א, ועד העת המאושרה הזאת חייבים אנו לקיים הזהרו במנהג אבותיכם.

בנוסח תפילה נראה שהדברים חמורים יותר, שכן ה'מגן אברהם' (הקדמה לסי' סח) מביא בשם האר"י ז"ל שכל נוסח וכל מנהג יש לו שורש בשמיים:

המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד.

וכן נאמר בירושלמי (עירובין סוף פ"ג): 'אף על פי שכתבו לכם סדרי מועדות אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש', ומפרש ב'קרבן העדה': אף על פי שכתבו לכם סדר תפילת המועדים, אל תשנו ממנהג התפילות שהנהיגו אבותיכם.

1. שו"ע, או"ח סי' סב סעי' א.

בחזרה לעמוד התוכן

ב. 'ברוב עם הדרת מלך'

לפי האמור לעיל נכון היה ליצור בכל מקום מניינים רבים ככל הניתן, כדי לאפשר לכל מתפלל לשמור על נוסח אבותיו. אמנם במקרים רבים הרצון לקיים מנייני תפילה השומרים על נוסח אבות פוגע באחדות הקהילה ובעיקרון של 'ברב עם הדרת מלך' (משלי יד, כח).

נשאלת השאלה: כאשר קבוצת אנשים זקוקה לברך ברכה, האם יברך אחד ויוציא את כולם, או שיברך כל אחד לעצמו? בגמרא (ברכות נג ע"א) נאמר:

> ת"ר היו יושבין בבית המדרש והביאו אור לפניהם בית שמאי אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו ובית הלל אומרים אחד מברך לכולן משום שנאמר ברב עם הדרת מלך. בשלמא בית הלל מפרשי טעמא אלא בית שמאי מאי טעמא קסברי מפני בטול בית המדרש.

יש חשיבות גדולה לקיים מצוות בציבור גדול. גם בית שמאי מסכימים לעיקרון זה, אלא שלדעתם אם הוא מפריע ללימוד תורה, יברך כל אחד לעצמו.

1. 'לא תתגודדו'

הרמב"ם מונה בספר המצוות (לא תעשה מה) את האיסור לחלק את הציבור לאגודות נפרדות:

> והנה אמרו (יבמות יג ב), שבכלל לאו זה גם כן האזהרה מחילוק בתי דיני העיר במנהגיהם וחילוף הקבוצים. ואמרו, לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות. וכן אמרם (סנהדרין קי א) המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר (במדבר יז ה): ולא יהיה כקרח וכעדתו.

כך פוסק הרמב"ם (הל' ע"ז פי"ב הי"ד) להלכה:

> ובכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות שנאמר לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות.

חלוקת הציבור לקהילות נפרדות יש בה פגיעה באחדות התורה, ועלולה התורה שתיראה כשתי תורות.[2]

נראה לפי זה שנכון יהיה להגיע לתפילה בעלת נוסח אחד קבוע בכל קהילה, שהרי כשאין אחדות בנושא התפילה, יש כאן חשש דאורייתא של 'לא תתגודדו'.

ג. מהו העיקרון הגובר: 'אל תטוש' או ב'רוב עם'?

בהנחה שהרצון להתפלל יחד יפגע ביכולת לשמור על מנהג אבות, יש לברר: האם עלינו לוותר על התפילה המשותפת כדי לקיים 'אל תטוש', או שמא העיקרון 'ברוב עם' מכריע?

2. ספר חרדים, לא תעשה פ"ה; שם פ"ח; רא"ש, יבמות פ"א סי' ט.

בחזרה לעמוד התוכן

מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א[3] דן באריכות בסוגיה זו. למסקנתו יש לשמור על 'ברב עם' גם אם זה עלול לפגוע ב'אל תטוש'. המקור ההלכתי ל'אל תטוש' הוא רק מדרבנן, ולכן יש להעדיף תפילה משותפת ובכך להימנע מאיסור 'לא תתגודדו' שיסודו מהתורה.

הרא"ש (פסחים פ"ד סוף סי' ד) דן באדם שמנהג מקומו לא לעשות מלאכה בערב פסח לפני חצות, והוא הולך למקום שעושים שם מלאכה. אם יכול להימנע ממלאכה מבלי שהדבר יגרום למחלוקת, עליו לנהוג כן. וזו לשון הרא"ש:

> הא לא אפשר בלא מחלוקת, היה לו לעשות מלאכה עמהם, דגדול השלום. ויש לו לעבור על מנהג מקומו, כיון דלית ביה איסורא דאורייתא, אלא שנהגו בו איסור להחמיר עליהן.

לשיטת הרא"ש למנהג אבות יש תוקף דרבנן, ולכן הוא נדחה מפני השלום.

כאשר אדם מקבל עליו מנהג טוב, נראה שיש לזה תוקף דאורייתא, כדברי ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' ריד סעי' א):

> דברים המותרים והיודעים בהם שהם מותרים נהגו בהם איסור, הוי כאילו קבלו עליהם בנדר ואסור להתירם להם.[4]

במאמרו (תחומין, שם) מחלק הרב אריאל בין דבר שקיבל עליו אדם בנדר לבין מנהג שקיבל מאבותיו. יש לשאול: מדוע אדם מתחייב במנהג אבותיו? הרי אביו לא יכול לנדור בעבורו. אלא צריך לומר שיש כאן תקנת חכמים לנהוג כאבותיו משום כבודם. מסקנת הדברים היא: במקרה שיש התנגשות בין עיקרון 'אל תטוש', שהוא מדרבנן, לבין הרצון לאחד את הקהילה, שיסודו מהתורה – יש להעדיף את 'ברוב עם'.

ד. ערך הקהילה

לפיצול מניינים יש השלכות על ניהול חיי הקהילה. לדעת הרב אריאל לאחדות הקהילה יש ערך תורני חשוב הגובר גם הוא על ערך 'אל תטוש'. הרב וואזנר[5] מוכיח מדברי ה'בית יוסף'[6] שיש עדיפות לתרום לבית כנסת על פני נתינת צדקה לנזקקים, אך זאת רק כאשר זהו בית הכנסת היחידי:

> היינו כשחסר בית הכנסת לגמרי למתפללי העיר. לא כן כמציאות זמנינו, שיש ב"ה מקומות תפלה להתפלל, אלא שכל חוג וחוג וחבורה מוסיפים עוד בית הכנסת בזה פשיטא לי דעניני עניים, והתחזקות משפחות יורדות קודמים לכל ומכל שכן עניני תלמוד תורה.

---

3. הרב יעקב אריאל, 'לאחדותה של הקהילה בנוסח התפילה – תגובה', תחומין ט, עמ' 196–204, תגובה למאמרו של הרב יאיר דרייפוס, 'קביעת נוסח תפילה למניין חדש', תחומין ח, עמ' 388–402, התומך בפיצול מניינים.
4. ועי' שכך כותב בשו"ת חתם סופר, יו"ד סי' קז, בעניין חלב נכרי.
5. שבט הלוי, ח"ט סי' קצט.
6. בית יוסף, יו"ד סי' רמט.

בחזרה לעמוד התוכן

גם ה'משנה ברורה' (שער הציון, סי' קנ ס"ק ג) רואה ערך גדול באחדות הקהילה, וזו לשונו: 'על ידי ההתחלקות באים כמה מכשולים והיזיקות לצדקות וללימוד תורה בצבור וכהאי גוונא'.

ה. באיזה נוסח יתפללו

כיצד ינהגו המתפללים המאוחדים בבית כנסת אחד? נראה שאין מניעה שכל אחד יתפלל בסידור על פי נוסח אבותיו. השאלה היא כיצד ינהג הש"ץ, ומה יהיו סדרי התפילה. הרב אריאל סובר שכדי למנוע איסור 'לא תתגודדו', יש להתפלל בנוסח אחד קבוע, והוא ייקבע לפי רוב המתפללים. כך לא ייראה כאילו יש שתי תורות. כך פסק הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה הלכות תפילה ה, יט):

> במנין קבוע בו יש מתפללים בנוסחים שונים, הש"ץ יתפלל לפי נוסח רוב המתפללים אף אם זה נוסח שונה מהנוסח שלו. במחנות צבא וכו' שאין מנין קבוע, יתפלל הש"ץ לפי רוב המתפללים באותה תפילה.

כך הורה ה'חתם סופר' (ח"ה השמטות סי' קפח):

> עיר שהיו בה שתי קהילות אשכנזים וספרדים גורשה ממקומה. במקום החדש נוצר מצב בו אחת הקהילות התמעטה ואין לה יכולת לקיים מנין ולנהל חיי קהילה בנפרד... פשוט, אותו הבית הכנסת אשר יסכימו שיהיה קבוע. ואינך יעקרו ממקומם ויבואו לתוכו להתפלל.

גם אם בהמשך יתרבו המתפללים בנוסח המיעוט, הרי הם בטלים ברוב קמא וכלשונו: 'אינך כלקוטאי ובטלים לגבי הקבועים אפילו הם רבים'.

1. האם מותר לשנות ממנהגו ולהתפלל כנוסח המקום

ה'חתם סופר' מעלה את הקושי הבא: הרי בביטול חלק מהציבור מפני הרוב, לא ינהגו כמנהג אבותיהם, ועל פי סתרי תורה יש לכל מנהג שער להיכנס בו כמובא לעיל בשם האר"י. הוא משיב שמלכתחילה נקבע שערו של כל אחד לפי שילובו בקהילתו ובציבור שהוא מצטרף אליו בתפילתו; וזו לשונו:

> מכל מקום, נראה לי דתחלת קביעת המנהג והשערים במקום גבוה שעל גבוה, ככה נתקן לכל העתידים ללות עליהם. שהרי אמרינן (תענית ל ע"ב) שקבעו יום טוב על שהותרו שבטים לבוא זה בזה. ולא אומרים קינה על כך... אם המיעוט ישאר במנהגו הוה לא תתגודדו. אלא, מכיון שנעקר ממקומו ונלוה אל הקבועים, הרי הוא כמותם ומעיקרא הכי אתקין שער מלמעלה.

ועדיין נותרת השאלה: האם מותר לשנות מנוסח התפילה גם כשיש לכך השלכות הלכתיות? ועל כך משיב ה'חתם סופר':

> ולא מיבעיא במנהגים שאין בו חשש איסור, אלא אפילו כל שיש בו קצת נדנוד איסור כגון בימי ניסן אחר חג הפסח שהאשכנזים אין מתענים בו ולא נופלים מה שאין כן הספרדים. וההיפוך, בימי תשלומים של עצרת. וקיימא לן שימים הללו

בחזרה לעמוד התוכן

הוה ליה כימים האסורים מדבריהם, והמתענה בהם עוברים על איסור דבריהם כל מר כי אתריה. מכל מקום נראה לי, מכיון שנתחברו יחד, הותרו אותן הימים.

אמנם בהקשר לאיסורי תורה אומר ה'חתם סופר' שכל אחד צריך לפסוק על פי מנהגו:

אך אותן החומרות שנוהגים בהוראת איסור והיתר, כגון בבדיקות וחלב וכדומה מסתפק אני וקרוב אני לומר, כל אחד יחזיק במעוזו ולא ישנה.

2. גדול השלום

צריך לברר: אם הרצון לאחד גורם למריבות ומחלוקות, האם יש לעמוד על כך שיתפללו ביחד ולא יתפצלו?

למדנו במסכת דרך ארץ פרק שלום: 'גדול השלום'. הקב"ה שינה מפני השלום, שמו נמחה על המים בפרשת סוטה ועוד. בדברי הרא"ש בפסחים שהוזכר לעיל מפורש שמפני השלום יעבור אדם על מנהגו. לכן כאשר הרצון להתפלל יחד גורם למחלוקות ומריבות, עדיף לפצל את המניינים. כך גם מתבאר מדברי הפוסקים. חובה על בני המקום לבנות להם בית כנסת.[7] ה'משנה ברורה'[8] מביא את דברי ה'מגן אברהם' האוסר להיפרד מבית כנסת קיים אם הוא מכיל את כולם. הוא מביא את תשובת הרדב"ז[9] הסובר גם הוא שב'רוב עם הדרת מלך' ויש עדיפות לכך שרבים יתפללו יחד בבית הכנסת, אך מכל מקום אם הדבר גורם למריבות, יש להימנע מכך:

וכל זה בזמן שכולם לב אחד הוא שקילוסן עולה יפה. אבל אם חלק לבם יותר טוב הוא שיתפללו כל כת לעצמה. צריך להשתדל שיהיו לב אחד לאביהם שבשמים, ואם אי אפשר אלא שתמיד הם מתקוטטין והם במחלוקת, דחה הרע במיעוטו.

התפילה במקום שיש בו מחלוקת אינה רצויה, מחשבותיהם של המתפללים טרודות והם אינם יכולים לכוון כראוי, ולכן ייתכן שיש להעדיף אפילו תפילה ביחיד במצב כזה:

ואי לאו דמיסתפינא הוה אמינא דטב ליה להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

כפי שהורו חז"ל, אין אדם לומד תורה אלא במקום שליבו חפץ.[10] כך אין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שליבו חפץ. ובטעמו של דבר הוא כותב:

וטעמו של דבר, כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה.

מכאן יש להסיק שבמקרה של מחלוקות ומריבות עדיף להתפצל בתפילה.

פתרון נוסף קיים בקהילות ובישיבות רבות. מתפללים יחד, ישנה קהילה אחת, אך נוסח התפילה נקבע בכל פעם לפי החזן. כך הורה לי מו"ר הרה"ג אברהם שפירא. הוא הוסיף

7. רמב"ם, הל' תפילה פי"א ה"א.
8. משנה ברורה, סי' קנ ס"ק ב.
9. רדב"ז, ח"ג סי' תעב.
10. ע"ז יט ע"א.

בחזרה לעמוד התוכן

שכך נוהגים במקומות רבים בירושלים: בתי כנסת נוסדו בנוסח מסוים, אך ברבות הימים אפשרו לכל חזן להתפלל כמנהגו.
הרב אריאל[11] מוסיף שצריך להימנע משיבוש סדרי התפילה, ולכן צריך לקבוע סדרים קבועים, כגון אמירת 'הודו' לפני 'ברוך שאמר' ועוד.
מסקנת הדברים, ראוי לעשות כל מאמץ לשמור על אחדות הקהילה ולהתפלל ב'רוב עם'. לכתחילה יש לקבוע נוסח אחד לכלל הציבור. במקרה שהדבר מביא למחלוקת, יתפללו לפי נוסח החזן. אם גם זה לא מועיל, יפצלו את המניינים ו'גדול השלום'.

11. באהלה של תורה, ח"ב סי' א סעי' ח.

בחזרה לעמוד התוכן